

طرح دایرة المعارف آستان قدس رضوی در یک نگاه

• محمد فرح زاد

کارشناس گروه دایرة المعارف آستان قدس رضوی

دایرة المعارف‌ها دست مایه شکل‌گیری و تشکیلات علمی دایرة المعارف آستان قدس رضوی را فراهم ساخت.

از طرفی برگزاری نشست‌های مشترکی با حضور دانشنامه‌نگاران و دانشنامه‌داران نامی چند دایرة المعارف از جمله: غلامعلی حداد عادل، عبدالحسین آذرنگ، مهندس حسن طارمی، مهندس مصطفی میرسلیم و استاد کاظم موسوی بجنوردی و... در مرکز خراسان شناسی موجب شتاب در کارها و جذب نیروهای بیشتر برای تدوین دایرة المعارف گردید.

در این مرحله از کار، دست‌اندرکاران آستان قدس رضوی به خصوص مدیران سطوح نخست بر اهمیت و ارزش علمی این کار فرهنگی پی بردند و به صورت همه جانبه حمایت خود را از این طرح اعلام کردند.

ب - شکل‌گیری تشکیلات علمی دایرة المعارف

در ۱۳۷۸ با جذب نیروهای جدید و همکاری و حمایت مسئولان آستان قدس رضوی از این طرح، کار رونق و شتاب بیشتری گرفت.

اهتمام مدیرعامل وقت مرکز خراسان شناسی در رسیدگی و مراقبت از کارها و انتخاب مشاور علمی با تجربه برای پیشبرد اهداف دایرة المعارف از دیگر فعالیت‌های این دوره بود.

در همین دوره شورای علمی دایرة المعارف متشکل از زبده‌ترین اعضای هیأت علمی دانشگاه و کارشناسان و خبرگان خراسان شناسی شکل گرفت.

ترکیب این شورا از شش شاخه اصلی دایرة المعارف آستان قدس: رجال، جاینام‌ها، سازمان‌ها، موضوعات و مفاهیم، نفایس موزه‌ای و نفایس کتابخانه‌ای برگرفته شد.

سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری امور دایرة المعارف محول به این شورا شد و بر این اساس دیگر واحدهای دایرة المعارف به ترتیب زیر شکل گرفت:

دایرة المعارف آستان قدس رضوی با هدف شناختن و شناساندن عناصر دخیل در شکل‌گیری بارگاه ملکوتی حضرت ثامن الحجج - علیه السلام - در سال ۱۳۷۶ پایه‌گذاری شد.

جمع بسیار وسیع زائران این بارگاه ملکوتی، محققان و حتی دست‌اندرکاران آستان قدس رضوی مخاطبان اصلی این دایرة المعارف هستند.

دایرة المعارف آستان قدس در آغاز به عنوان یکی از طرح‌های پژوهشی مرکز خراسان شناسی [سابق] در گروه امام رضا (ع) آن مرکز حدود دو سال پیش به جریان درآمد.

این گزارش به سیر تحول این دایرة المعارف در سه دوره نام برده شده در زیر می‌پردازد:

الف - آغاز فعالیت

ب - شکل‌گیری تشکیلات علمی

ج - نتایج کار دایرة المعارف

الف - آغاز فعالیت دایرة المعارف

در دوره نخست، اهتمام دست‌اندرکاران این دایرة المعارف بر منبع و مدخل‌یابی پیرامون زندگانی حضرت رضا (ع) و آستان قدس رضوی بود.

بدین ترتیب گروهی از استادان و صاحب‌نظران وابسته به مرکز خراسان شناسی [سابق] با مطالعه متون، مدخل‌های این دایرة المعارف را استخراج کردند. این کار خود هسته اولیه شکل‌گیری گروه دایرة المعارف آستان قدس رضوی را فراهم ساخت.

هم‌چنین نشست‌های فراوانی برای دستیابی به راه‌وروش‌های پژوهشی و حدود و ثغور کار با حضور صاحب‌نظران و خراسان پژوهان برجسته برگزار شد. در ادامه با تلاش مدیریت وقت مرکز خراسان شناسی [در ۱۳۷۷] بازدیدهایی از دایرة المعارف‌های بزرگ کشور تدارک دیده شد و دیدگاه‌ها و راه و روش‌های پژوهشی آن

۱. مدخل

در این واحد مدخل‌های دایرة المعارف جمع‌آوری و به تدریج در برگه‌های مخصوص حاوی شناسنامه هر مدخل درج و در شش رنگ گوناگون پس از شناسه‌نویسی آماده طرح در شورای علمی گردید. به این ترتیب ستون فقرات کار یا شالوده‌کاری ریزی شد. در این بخش دو گروه به فعالیت مشغول بودند:

نخست گروه مدخل‌یاب که به انتخاب مدخل‌ها از منابع اهتمام می‌کردند و دوم گروه تنظیم‌کننده مدخل‌ها که نسبت به الفبایی کردن و شناسه‌نویسی برای مدخل‌ها اقدام می‌کردند. در طول کار نیز هر یک از شاخه‌های شش‌گانه منابع اصلی گروه خود را مرور می‌کردند و مدخل‌هایی که از نظر آنان حائز اهمیت بود به واحد مدخل تحویل می‌دادند.

مسئول واحد مدخل و همکارانش پس از آماده‌سازی هر حرف به تناوب مدخل‌ها را پس از شناسه‌نویسی به شورای علمی دایرة المعارف برای تصویب نهایی می‌سپرد. اعضای شورا با توجه به تجربه و احاطه‌ای که به کارشان داشتند پس از رایزنی و مشورت مدخل‌ها را مصوب می‌ساختند.

۲. واحد سفارش و پی‌گیری مقاله‌ها

در این واحد نخست نسبت به شناسایی محققان و صاحب‌نظران نویسنده‌گان اقدام شد. در این مرحله از همیاری اعضای شورای علمی دایرة المعارف برای انتخاب نویسندگان هم بهره گرفته می‌شد. بر این اساس گروهی از نویسندگان، محققان و وابستگان به خراسان‌شناسی و آستان قدس رضوی به منظور همکاری در نگارش مقاله‌ها شناسایی شدند.

در مرحله دوم سازوکار و نظامی برای سفارشات و پی‌گیری مقاله‌ها به قرار زیر طراحی گردید:

– پس از تصویب مدخل‌ها در شورای علمی، واحد مدخل فهرست، مدخل‌های آماده سفارش را به دفتر سفارش و پی‌گیری

مقاله‌ها تحویل می‌داد.

– سیاهه مدخل‌ها با توجه به اولویت الفبایی به شماری از نویسندگان منتخب ارائه می‌شود تا نسبت به انتخاب مدخل‌ها اقدام کنند.

– مدخل‌های انتخاب شده برای تهیه پرونده علمی به بخش مربوط عودت داده می‌شود تا نسبت به روگرفت از منابع و اسناد مرتبط بآن مدخل اقدام شود.

– پس از تهیه پرونده علمی مدخل‌ها برای تعیین شمار و واژگان آن به شورای علمی دایرة المعارف برده می‌شود و در آنجا براساس پرونده علمی و اهمیت و ارزش علمی مدخل شمار واژگان تعیین می‌شود.

– از آن پس دفتر سفارش و پی‌گیری با برنامه‌ریزی درباره تاریخ برگشت مقاله و شمار واژگان تصویری، مقاله را برای نگارش به نویسنده مربوط سفارش می‌دهد.

– در حین نگارش مقاله هر گاه نویسنده نیاز به معرفی نامه، روگرفت از منابع و یا مشاوره با کارشناسان و صاحب‌نظران داشته باشد، دفتر سفارش و پی‌گیری در اسرع وقت نسبت به انجام آن اقدام می‌کند.

– مقاله‌های رسیده به ترتیب اولویت الفبایی به گروه ویراستاران سپرده می‌شود تا پس از ویرایش، کار را برای مراحل حروف‌نگاری و نمونه‌خوانی به دفتر سفارش و پی‌گیری عودت دهند. – نظارت بر چرخه کار حروف‌نگاری و نمونه‌خوانی و تصویرگذاری مقاله‌ها هم بر عهده این بخش نهاده شده است.

۳. واحد پرونده‌های علمی: در این بخش نسبت به شناسایی و روگرفت از منابع و اسناد موثق مرتبط با هر مدخل به ترتیب اولویت الفبایی اقدام می‌شود.

هدف از ایجاد این بخش کمک به محققان و نویسندگان در شناسایی و در دسترس نهادن منابع هر مقاله بوده است. قطعاً منابع

دست به اقدام ابتکاری در تشکیل کارگاه‌های دانشنامه‌نگاری زد. در این کارگاه‌ها جمع‌زبانی از محققان و نویسندگان و علاقه‌مندان به این دایرةالمعارف باشیوه‌های نگارش دایرةالمعارفی آشنا شدند. در واقع این دایرةالمعارف دست به کار تربیت نویسنده برای خودش. همه این اقدامات و به‌خصوص حمایت مدیریت وقت مرکز خراسان‌شناسی وابسته به آستان قدس رضوی از دایرةالمعارف موجب نتایج زیر شد:

۱. شناسایی حدود ۲۵۰۰ مدخل پیرامون بارگاه ملکوتی حضرت رضا علیه‌السلام و زندگانی و شخصیت آن حضرت.
۲. انتشار سه مدخل نامه با عنوان مصوب، نامصوب و پیشنهادی.
۳. تهیه و تدوین «شیوه نامه دایرةالمعارف آستان قدس رضوی» با بهره‌گیری از تجربیات دیگر دایرةالمعارف‌ها و خصوصیات خاص این دایرةالمعارف.
۴. تهیه و تدوین دوآیین‌نامه مالی و ویراستاری دایرةالمعارف براساس ویژگی‌های خاص این دایرةالمعارف و دیگر دایرةالمعارف بزرگ کشور.
۵. انتشار محدود «بیست مقاله نمونه دایرةالمعارف» به منظور آشنایی با مطالب و محتوای مقاله‌ها برای دست‌اندرکاران آستان قدس رضوی.
۶. انتشار خبرنامه شماره ۱۲ مرکز خراسان‌شناسی ویژه معرفی دایرةالمعارف آستان قدس رضوی به منظور شناختن و شناساندن این اثر به مخاطبان خود.
۷. تربیت شماری از نویسندگان برای نگارش مقاله‌ها و یافتن چند نویسنده صاحب استعداد و با صلاحیت برای همکاری مستمر با دایرةالمعارف.
۸. نگارش و دست‌یابی به شصت مقاله در شاخه‌های شش‌گانه دایرةالمعارف پیش از ملحق شدن به سازمان جدید.
۹. تهیه پرونده علمی برای ۱۲۰ مدخل دایرةالمعارف.

اکنون کار دایرةالمعارف آستان قدس رضوی در بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی ادامه دارد. تغییر مدیریت در این دایرةالمعارف موجب تغییر نیروها و تا حدی افت فعالیت این دایرةالمعارف شده است. به زعم راقم این سطور دایرةالمعارف در حال بازسازی خود است و در مرحله آزمون و خطا شاید اگر بار دیگر نهاد تصمیم‌گیرنده در باب این دایرةالمعارف با کارشناسان و صاحب‌نظران و دلسوزان و عاشقان کار دانشنامه‌نگاری رایزنی کند، راهی هموارتر در پیش گیرد.

شناسایی شده برای ویرایش مقاله‌ها به کار خواهد آمد و موجب تسهیل در کار ویراستاران خواهد شد.

- در کار پرونده‌سازی برای مدخل‌ها این مراحل طی می‌شود:
- نخست سیاهه منابع از پای برگه‌های شش‌گانه مدخل‌ها استخراج می‌شود و در فرم مخصوص فهرست منابع مدخل به تفصیل درج می‌شود.
- آنگاه بخش‌های مرتبط با آن مدخل روگرفت و به همراه صفحه عنوان منبع به ترتیب سنوی در پوشه مختص پرونده علمی آن مدخل قرار می‌گیرد.
- پرونده علمی برای اظهار نظر به شاخه علمی مرتبط ارسال می‌شود تا نسبت به اظهار نظر درباره محتوا و مطالب آن اقدام کنند.
- پس از اظهار نظر پیرامون پرونده علمی منابع جدید که شاخه مربوط در تکمیل پرونده یادآور شده، روگرفت و در پرونده مذکور نهاده می‌شود.
- پرونده تکمیل شده برای تسلیم به نویسنده مربوط به دفتر سفارش و پی‌گیری ارسال می‌شود.

۴. گروه ویراستاران دایرةالمعارف: اطلاعاتی که در مقاله‌های دایرةالمعارفی درج می‌شود قطعاً بایستی از وثوق، دقت و وسواس علمی بسیاری برخوردار باشد. از این رو مراحل ویرایش در دایرةالمعارف‌ها با دیگر کتاب‌ها و منابع تحقیقی تفاوت خواهد داشت. در دایرةالمعارف آستان قدس رضوی چهار محور ویراستاری برای این کار طراحی شده بود:

اول، ویرایش علمی. این کار به وسیله مدیر شاخه علمی مربوط به انجام می‌رسد. به طور خلاصه مدیر شاخه یا کارشناس مورد تأیید آن مدیر نسبت به محتوای مقاله و منابع آن اظهار نظر می‌کند.

دوم، ویرایش بافتاری. در این بخش ویراستاری که آشنا با شکل و صورت مقاله‌های دایرةالمعارفی است، مقاله را با توجه به دستورالعمل‌های شیوه‌نامه دایرةالمعارف ویرایش می‌کند. در واقع ساختار دایرةالمعارف به مقاله می‌دهد.

سوم، ویرایش ادبی. این گروه برای برخورداری مقاله‌های دایرةالمعارف از نثر یکنواخت و معیار، ویراستار ادبی مقاله‌ها را از نظر زبانی ویرایش می‌کند.

چهارم، ویرایش جامع. در واپسین مرحله، ویراستار جامع که بر کل کار اشتهار دارد برای کنترل کار ویراستاران سه‌گانه پیش‌گفته و پرهیز از راه یافتن سهواً القلم به تمامی مقاله‌ها، تمامی مقاله‌ها را از نظر می‌گذراند.

ج – نتایج کار دایرةالمعارف

دایرةالمعارف آستان قدس رضوی برای تسریع در نگارش مقاله‌ها